

En visitatsbog og en mindesten

Biskop Jacob Madsen og maleren Jens Juel

Af *Hans Henrik Jacobsen*

Historisk Samfund for Fyns Stift har i foråret 1995 været med til at markere to særlige begivenheder: genudgivelse af Jacob Madsens visitatsbog og afsløring af en mindesten for maleren Jens Juel i hans fødeby Balslev.

Biskop Jacob Madsens visitatsbog med beskrivelse af fynske kirker omkring 1600 er tidligere udgivet to gange: 1853 udgav Fyns Stifts litterære Selskab visitatsbogen ved sognepræst A. Crone, Herrested, og i 1929 udgav Historisk Samfund for Odense og Assens Amter visitatsbogen ved sognepræst A. R. Idum, Føns. Sidstnævnte udgave har været forhandlet gennem Historisk Samfund for Fyns Stift, men den har været udsolgt en årrække.

Efter at have udgivet amtsbeskrivelserne for Odense og Svendborg fra henholdsvis 1843 og 1837 og biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41, besluttede Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift, at den næste udgivelse i serien skulle være Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604. Tidligere landsarkivar Anne Riising har til formålet gennemgået originalteksten, der beror på Landsarkivet, og det er således en let revideret udgave, der nu foreligger.

Det er godt kildemateriale, og visitatsbogen har gennem årene været benyttet flittigt af lokalhistorikere. Første gang, Jacob Madsen visiterede en kirke, gav han en forholdsvis detaljeret beskrivelse af den, og disse beskrivelser af de kirkelige forhold på stedet har en ret ensartet opbygning: omtale af præsten og beskrivelse af hans personlighed, opbygning og indhold af hans prædiken, beskrivelse af kirken og dens inventar og afsluttende oplysninger om eventuelle herregårde, vandløb, søer, møller o. lign. i sognet.

Den gode bisp var ikke tilbageholdende, når det gjaldt præstens privatliv og hans evner som prædikant, og man keder sig ikke under læsningen. Om præsten i Bellinge hedder det eksempelvis, at han ingen belæring giver og ikke siger noget til opbyggelse. Nabopræsten i Fangel taler hurtigt, råber foran alteret og skal påmindes, men er ellers en god prædikant. Rønninge-præsten prædiker godt og gribende, mens kollegaen i Åsum har indhold, men ikke talegaver. Præsten i Vindinge spytter noget under prædikenen, hvor præsten i Næsbyhoved Broby til

gengæld stønner. - Det hørte ikke til undtagelserne, at præster prædikede over en time, og det hændte, at Jacob Madsen anbefalede, at man anskaffede et timeglas!

Heller ikke menigheden går ram forbi: I Norup var der få i kirke, da Jacob Madsen visiterede, og »en efter en anden kom trunten«, d.v.s. dryssende.

Det var kommet biskoppen for øre, at præsten i Dalby var hård mod sin hustru; da han visiterede, benyttede han lejligheden til at irettesætte ham, og han lovede at forbedre sig. I Gudbjerg forholdt det sig omvendt: Præsten var en god og jævn mand, og her var det konen, der var ond ved manden. - Biskoppen var heller ikke fornøjet, da han var i Svindinge i juli 1595 og erfarede, at der i det sidste år i sognet var født 9 børn »i skørlevned«!

Som helhed får præster og degne dog et godt skudsmål. Efter gudstjenesten gjorde Jacob Madsen sig det til vane at snakke lidt med menigheden, og på forespørgsel om, hvad de syntes om deres præst og degn, har de næppe turdet sige andet, end at de var godt tilfreds. Der er hertil, der refereres, når det som regel hedder, at præst og degn fik et godt skudsmål.

Vi får også at vide, hvad både præsten og hans kone hed. Yderligere hvor mange børn de havde, og det beløb sig ofte til mindst en halv snes. - Skal vi tro Jacob Madsen, har nok hver anden præstekone heddet Karine eller Marine. Det gjorde de dog ikke, idet det var hans skrivemåde for Karen og Maren. Drømte man om engang at få sin datter gift med en præst, synes det således at have været et godt udgangspunkt, hvis man i dåben gav hende navnet Karen eller Maren!

Det påhvilede også biskoppen at visitere latinskolerne i købstæderne, og i flere fynske byer stod det ikke for godt til. Skolemesteren i Svendborg var blevet anklaget af rådet for forsømmelighed, og at det forholdt sig således, kunne biskoppen forvisse sig om, da han så disciplenes skriftlige arbejder. Der var udover skolemesteren to hørere, og biskoppen fandt ved samme lejlighed anledning til at irettesætte dem begge. Borgmester og rådmænd lovede efter overhøringen, at både rektor og hørere skulle få »kost«, og Jacob Madsen føjede til i visitatsbogen: »Gid det må ske!« - Det var i 1588, og det må have virket: Da Jacob Madsen visiterede i 1595, skrev størstedelen af disciplene i skolemesterens lektie grammatisk rigtigt, og da han igen besøgte skolen senere på året på vej fra ni ugers visitats på øerne, kunne han nøjes med at notere: Alt vel! Det samme skrev han, da han visiterede latinskolen i 1598, men her måtte han gøre den tilføjelse, at den øverste hører havde beligget præ-

stens datter i Tved og drukket fæstensøl med hende, hvilket fik den konsekvens, at han måtte trække sig tilbage fra sit embede senest Mikkelsdag det pågældende år! - I forbindelse ved visitats i latinskolen i 1599 talte Jacob Madsen med begge borgmestre, og de kunne konstatere, at alt var »sundt og i orden«.

Nok så væsentligt er kirkerne og den tilstand, de befandt sig i. Bygninger og inventar beskrives ret indgående, og biskoppen uddeler både ris og ros. Især var han på vagt over for katolske levn fra tiden før reformationen, og der var endnu en del andre og sidealtre, som biskoppen ønskede udskiftet. Ofte bruger han ordene ond eller skarns om et stykke kirkeinventar, og så ved vi, hvor han ønsker det hen. Adskillige gange kan vi konstatere, at man har taget biskoppens kritik ad notam. Det var eksempelvis tilfældet i Munkebo, hvor Jacob Madsen visiterede i 1589 og noterede, at der i kirken var »en slem liden tavle«. Da han visiterede i 1595, kunne han glæde sig over »en herlig ny tavle«, og i 1599 var der yderligere kommet »en skøn ny ege-prædikestol« til. Til gengæld var stolene »onde«, og man må håbe for de gode Munkebofolk, at stolene har været det næste på ønskeseddelen.

Bygningernes beskaffenhed får et par ord med på vejen, og det samme gælder beplantningen på kirkegården. - Biskoppen havde en skriver med, når han visiterede, og måske er det ham, der har tegnet alle kirkerne, der også er med i den nye udgave af visitatsbogen. Tegningerne er søgt udført på en sådan måde, at kirken i fantasien ses fra begge sider på én gang, og det er vel en følge deraf, at tegningerne er spejlvendte. De er ret primitive og har alene tjent det formål, at biskoppen har haft de enkelte kirker i erindring, når han skulle indføre sine notater i visitatsbogen.

Det er originalteksten, der gengives, og umiddelbart skulle man tro, at dansk skriftsprog fra tiden omkring 1600 er svært tilgængeligt. Man lærer dog hurtigt tidens sprogbrug at kende, og med nogen øvelse kan man uden større hindringer læse biskoppens notater. Visitatsbogen er blevet betegnet som en håndbog, hvor man kan finde oplysninger om en bestemt kirke, men bogen lader sig også læse som en roman. Det er spændende at se, hvordan biskoppen er blevet modtaget de forskellige steder på sine ofte lange visitatsrejser, hvilket indtryk han har gjort sig under ophold i kirken og i præstegården, og i hvilken stemning han har forladt sognet efter sit besøg. At komme videre skete for øvrigt ikke altid så hurtigt, som han havde planlagt. Således hændte det engang, at hans hest stod lam i Bogense. Og det var for øvrigt ikke den eneste gang, han måtte vente, indtil hesten kunne trave videre.

Fra præsentationen af den nye udgave af Jacob Madsens visitatsbog den 24. april 1995. I dagens anledning var originaludgaven med biskoppens optegnelser om de fynske kirker fra årene omkring 1600 hentet frem fra Landsarkivet. På billedet ses de personer, der har tilrettelagt Udgiverselskabets nye publikation, fra venstre lektor Finn Stendal Pedersen, fhv. landsarkivar Anne Rüssing og sognepræst Jens Rasmussen. (Fyns Pressefoto).

Indledningen i den nye udgave er skrevet af Historisk Samfunds formand, sognepræst Jens Rasmussen, og lektor Finn Stendal Pedersen har redigeret hele værket, der er forsynet med person- og stedregister samt liste over vanskeligt tilgængelige ord med den nødvendige forklaring.

Forhold omkring Jacob Madsens visitatsvirksomhed har i de senere årgange af Fynske Årbøger været behandlet i følgende artikler: Louise Lillie: »Jacob Madsen og billederne«, årg. 1989, si. 38-56; Knud Aarup: »Alt vel på Vestfyn. Biskop Jacob Madsens »spejlvendte« billeder«, årg. 1990, si. 33-37; Knud og Niels Aarup: »Fynske traller og judutter. Glimt fra Jacob Madsens visitatsrejser 1588-1604«, årg. 1991, si. 7-63.

Den nye udgave af visitatsbogen blev præsenteret på Landsarkivet den 24. april 1995, hvor repræsentanter for fynsk kirkeliv, Historisk Samfund og pressen var til stede. Jens Rasmussen bød velkommen og omtalte de principper, der har ligget til grund for udgivelsen. »Skubbet

til denne udgivelse«, udtalte han, »blev givet ved udgivelsen i 1991 af biskop Hans Mikkelsens dagbøger, hvor vi stod i Sct. Knuds Kirkes krypt på biskop Hans Mikkelsens ligsten. Biskop K.C.Holm og biskop Vincent Lind talte sammen om, at Jacob Madsens visitatsbog manglede i bispearkivet. Derefter talte Historisk Samfunds bestyrelse om sagen. Siden er der blevet arbejdet på udgivelsen, og vi har nydt godt ikke mindst af Anne Riisings store sproglige kunnen.« - Yderligere takkede han Fyns Stiftsfond, Odense Kirkefond, Amtssparekassen, Fehr & Co.s Fond og Ingeniør N.M.Knudsens Fond, der ved økonomisk støtte har sikret udgivelsen.

Biskop Vincent Lind talte på embedets vegne. Nyderne er kirken i Fyn, udtalte han, og han betegnede visitatsbogen som et elementært grundlæggende materiale, når det gælder kirkelige forhold i stiftet. Adspurgt kunne han oplyse, at der om 200 år ikke publiceres et værk med titlen »Biskop Vincent Linds visitatsbog«. I dag udfoldes bispeembedet på anden måde, og den netop afgåede biskop efterlader sig ikke notater svarende til dem, Jacob Madsen efterlod sig for 400 år siden.

Visitatsbogen blev anmeldt i Fyens Stiftstidende den 16. maj, og Svend Erik Sørensen kunne konkludere: »Det er en dygtig, konsekvent og gennemført kildekritisk fortolkning, bearbejdelse og videregivelse, der her er præsteret. Denne udgave af Jacob Madsens visitatsbog vil der kunne slides på i mange år fremover.«

Den anden begivenhed foregik på Vestfyn, nærmere betegnet i Balslev den 12. maj 1995, hvor der afslørede en mindsten for maleren Jens Juel. Han blev født den 12. maj 1745 i Balslev som søn af Elisabeth Vilhelmine Juel, der var datter af degnen og på daværende tidspunkt linnedvæverske på Wedellsborg, og Jørgen Jørgensen, der var hjælpelærer hos sin svigerfar. I 1751 flyttede familien til Gamborg, hvor Jørgen Jørgensen havde fået degneembede. Sønnen påbegyndte som 15-årig en 5-årig uddannelse som maler i Hamborg og blev senere optaget på Kunstakademiet i København. Forældrene har næppe haft midler til at give ham en sådan uddannelse, og på Vestfyn lever det rygte, at moderen under sit ophold på Wedellsborg havde ladet sig forføre af greve Christian Ditlev Wedell, der var enkemand. Han har siden taget sig af drengen og sørget for, at kom til at udnytte de evner, som han var begavet med. At Jens Juel var et uægte barn støttes af den omstændighed, at moderen blev gift med hjælpelæreren kort tid før sin nedkomst. Det er ikke utænkeligt, at den unge hjælpelærer er blevet lovet et

degneembede under Wedellsborg, når et sådant blev ledigt, såfremt han giftede sig med den gravide pige.

Jens Juel blev sin tids største portrætmaler. I 1784 blev han professor ved Akademiet, og i to perioder var han direktør for Akademiet. Han døde i 1802.

Der kendes i dag ca. 900 malerier, udført af Jens Juel. Størstedelen er portrætter af kendte personer; bl.a. malede han 19 selvportrætter. Vi har allesammen jævnlgt et af dem i hånden, idet det er afbildet på vore hundredkronesedler. Her bærer han bondehue, hvilket vidner om, at han - hvad det ydre angik - hele livet igennem forblev degnesønnen fra Vestfyn. For øvrigt var han ofte på Vestfyn, og præsterne i Balslev og Udby var hans nære venner. Når han var på hjemegnen, boede han således hos pastor Bierfreund i Ronæs præstegård. Sønnen sørgede godt for moderen de sidste år, hun levede, og de penge, der kom ind, da hendes ejendele efter hendes død i 1794 blev solgt ved auktion, gav han til de fattige i Gamborg.

I Gamborg, hvortil familien flyttede, da drengen var 6 år, lå degneboligen tæt ved kirken, og her blev der i 1992 rejst en mindesten, der fortæller, at maleren Jens Juel boede her i sine drengear. Hans første barndomshjem lå op mod stendiget ved Balslev kirke, og her er der på initiativ af menighedsråd og foredragsforening nu også rejst en mindesten. Historisk Samfund har støttet initiativet og stod også som indbyder, da mindestenen afslørede ved en højtidelighed på 250-årsdagen for malerens fødsel.

Historisk Samfund havde samme dag inviteret sine medlemmer til at følge i den kendte malers fodspor på hans hjemegn, og deltagerne fik en god dag med gårdejer Jørgen Pedersen fra Balslev som guide. Han har beskæftiget sig meget med Jens Juel og hans tilknytning til Balslev og Gamborg, og i anledning af 250-året for hans fødsel har han udgivet en lille bog om emnet med titlen »Maleren Jens Juel. Myter, rygter og virkelighed«. Her skriver han afsluttende: »Man bliver aldrig færdig med at studere Jens Juel og aldrig træt af se på hans portrætter og malerier. Man kan lytte til myter og rygter, læse historikeres beretninger og kommentarer, men aldrig bliver man færdig. Man synes, at man aldrig finder den egentlige sandhed om Jens Juel. Hvem var han? Hvordan kunne det gå til, at en landsbydreng kunne nå at få de højeste poster, en kunstner kunne få i sit hjemland Danmark og tillige nå at blive internationalt berømt?«

Deltagerne samledes i Gamborg kirke, hvor Jørgen Pedersen gav en orientering om Jens Juel og hans tilknytning til egnen og stedet. Herfra

Medlemmer af Historisk Samfund deltog i afsløring af mindesten for maleren Jens Juel den 12. maj 1995 på 200-årsdagen for hans fødsel i Balslev. Efter afsløringen af mindestenen bragte tidl. forstander Kaj Mehr på Historisk Samfunds vegne en tak for initiativet til rejsning af mindestenen.

kørtes gennem det indbydende forårslandskab med udsigt over fjord og vige langs Lillebælt til Husby kirke, hvor Jørgen Pedersen fortalte om Jens Juel og hans tilknytning til Wedellsborg.

Om eftermiddagen deltog de fremmødte medlemmer af Historisk Samfund sammen med egnens befolkning i en mindegudstjeneste i Balslev kirke, der var fyldt til sidste plads. Sognepræst Helmuth Larsen indledte sin prædiken med en hyldest til Jens Juel som Danmarks internationalt kendte og anerkendte maler. Han malede danskerne, udtalte sognepræsten og fortsatte: »Vi her i Balslev har grund til at glæde os over, hvad Jens Juel har ydet. Det er i ydmyghed og taknemmelighed, vi i dag kan afsløre en mindesten på stedet, hvor han blev født.«

Umiddelbart efter gudstjenesten afsløredes mindestenen af museumsinspektør Charlotte Christensen, Frederiksborg Museum. Hun omtalte Jens Juel som værende født i et lille land, men i en stor tid, hvor der var megen samkvem landene imellem. »Også Jens Juel rejste ud for

at lære nyt, men fynske landskabsbilleder, bl.a. fra Gamborg og Hinds-gavl, var med til at skabe hans Danmarks-billede, som andre danske kunstnere har bygget videre på. Men først og fremmest var han dog portrætmaler.« - »En maler kan gøre det, som øjeblikket ikke kan,« sluttede hun, »han kan gøre øjeblikket evigt.«

Efter afsløringen blev der nedlagt signerede mindekranse, bl.a. fra Historisk Samfund, på hvis vegne forstander Kaj Mehr bragte en tak for initiativet.

Senere på eftermiddagen var alle inviteret til mindesammenkomst i forsamlingshuset med kaffebord og underholdning ved skuespillere fra Odense Teater. Det var Erik Fischer, der er formand for den lokale foredragsforening, der ledede eftermiddagens arrangementer, hvori der deltog ca. 150 mennesker. »Uanset, hvad vi laver her i Balslev, har vi fuld opbakning fra lokalbefolkningen. Det er dejligt, når mange løfter i flok«, udtalte han. Der har været ydet en stor indsats fra mange sider, og han takkede Albanifonden, der har ydet økonomisk støtte til udførelsen af mindestenen.

I Balslev kunne man glæde sig over et helt igennem vellykket arrangement. Hvad Historisk Samfund havde ydet var alene moralsk støtte, og til gengæld fik de medlemmer, der havde valgt at bruge dagen til at følge i malerens fodspor, en udbytterig dag.

Blandt sangene, der blev sunget, var Jørgen Pedersens digt om Jens Juel med melodi af Arne Eriksen. Sangen er blevet til i forbindelse med dramatisering af Jens Juels liv, fornylig opført af lokale dilettanter. Første strofe fortæller om malerens fødsel:

En vårnat tilbage i tiden -
den nat den var stille og klar -
et kvart årtusinde siden,
en majnat, den tolvte, det var.
Nattergalen i skoven
sang det i bladenes skjul:
Barn er født i alkoven,
og barnet det var Jens Juel.

En af de sønner, Fyn med rette kan være stolt af.